

Avskaffa stora sedlar

Användningen av olika slags betalkort har ökat snabbt på senare år. Ändå görs fortfarande mycket av betalningarna med kontanter. Detta är problematiskt och dyrt för samhället och konsumenterna. Vi måste därför vara beredda att betala för kontanter, och vi måste inse att vi sällan har något behov av tusenlappar. De stora vinnarna i kontantekonomin är de som ägnar sig åt olika former av olaglig verksamhet, alltifrån skattebrott till värdetransportrån. Förlorarna är alla andra.

Svenskarna borde använda mindre kontanter och mer kort för betalningar, det skulle alla vinna på. Det har upprepats flera gånger den senaste veckan. Varför, om det är så mycket bättre med kortbetalningar, används inte kort i större utsträckning för betalningar?

Kontanter kostar för lite

Det finns två huvudsakliga anledningar till varför kontanter fortfarande används i så stor utsträckning. Det första handlar om felprissättning – det är för dyrt att betala med kort och för billigt att betala kontant. Kontanter medför en rad kostnader för banker och butiker som de inte tar betalt för direkt av den som använder kontanter. Dessa kostnader smetas istället ut på andra varor och tjänster. Den som väljer att betala med t.ex. kort betalar med andra ord för de som använder kontanter. Hela den hantering som omgärdar kontantanvändningen innebär naturligtvis kostnader; enligt vissa bedömningar handlar det om cirka 11 miljarder kr per år. De totala kostnaderna för samhället är dock ännu högre om man skulle ta hänsyn till de indirekta kostnader som uppstår från ett överutnyttjande av kontanter. Man ska också komma ihåg att konsumenterna i slutändan naturligtvis får betala för hanteringen i alla fall, via varupriserna och via andra bank- och betalningstjänster.

Ljusskygg verksamhet

Den andra anledningen är att betalning med sedlar och mynt gör transaktionerna anonyma och ospårbara, och därför är kontanter det gängse betalningsmedlet vid alla slag av transaktioner där man önskar undvika dokumentation, t.ex. för att undvika beskattning eller vid kriminell verksamhet generellt. En undersökning som två riksbanksekonomer genomförde 2001 uppskattade att 45 till 65 procent av all sedelanvändning är ”oförklarad” även efter hänsyn till lagliga obeskattade betalningar.¹ Denna ”oförklarade” del kan sannolikt förklaras av olika slag av svarta transaktioner. Någon liknande uppskattning finns inte för kortanvändning, men eftersom kortanvändning länkas till konton och till kontoinnehavare är inte kortbetalningar och andra kontobaserade betalningar lika ändamålsenliga för ljusskygg verksamhet.

Minska kontantanvändningen

Vad är då problemet med ett för stort kontantanvändande? Det ena problemet är det som varit i fokus de senaste veckorna – kontanter inbjuder till rån. Det gäller enskilda personer ute på gatan, det gäller butiker, banker och inte minst värdetransporter. Förutom det

---

¹ Kontantanvändningen i den svenska ekonomin, Martin Andersson och Gabriella Guibourg, Penning- och Valutapolitik 4/2001.

mänskliga lidande som rån oftast för med sig ger rån upphov till stora kostnader utöver de värden som rånet i sig innefattar, i form av de omfattande säkerhetsarrangemang banker och värdetransportbolag tvingas investera i. Butiker vill inte - och får i vissa fall inte - heller ha öppet sena kvällar och nätter vilket de liksom konsumenterna förlorar på. Efter ett rån uppstår dessutom kostnader för samhället i form av polisinsatser, rättsprocesser etc.

Ett annat problem är att det medför en samhällsekonomisk effektivitetsförlust när en tjänst, i det här fallet kontanter, inte bär sina egna kostnader. Om ett billigare och mer effektivt betalningsmedel skulle användas i högre utsträckning, skulle rimligtvis i förlängningen detta komma till uttryck i lägre priser för konsumenterna både för banktjänster och för varor i butikerna.

Sist men inte minst är det givetvis ett problem för samhället att en tjänst lämpar sig så pass bra för skattefusk, penningtvätt och annan kriminell verksamhet att cirka hälften av all användning av tjänsten kan vara olaglig.

En bättre prissättning

Vad kan då göras för att minska kontantanvändningen i samhället? Ett första steg är att låta priset för de olika betaltjänsterna avspegla deras faktiska kostnader. Det kommer i slutändan an på bankerna att göra en sådan anpassning. Finansinspektionen (FI) eller andra myndigheter kan inte och ska inte, annat än i undantagsfall, lägga sig i bankernas prissättning. Liksom banker och butiker inser även vi att det skulle möta stort motstånd om man försökte ta betalt för kontantanvändningen. Ändå är det nödvändigt att peka på det underliga i en prissättning där producenten säljer den dyraste tjänsten billigast och den billigaste tjänsten dyrast².

En väg att på ett tydligare sätt ta betalt för kontantanvändningen, och som också görs i andra länder, skulle kunna vara att ta ut avgifter för bankomatuttag. Varken banker eller myndigheter har hittills velat ta initiativ till eller förespråka detta, sannolikt beroende på att ytterligare avgiftsuttag från bankerna skulle vara mycket impopulärt hos kunderna, inte minst i ljuset av bankernas goda vinster. Därför är det viktigt att priset på andra betaltjänster, främst kontokort, kan minska i motsvarande grad. Om kontantuttag i butiker dessutom fortsätter att vara kostnadsfritt borde behovet av bankomater minska, samtidigt som butikernas behov att hantera stora volymer kontanter också minskar.

En annan fråga som olika myndigheter har arbetat med är om konkurrensen på marknaden för kort och andra betaltjänster fungerar bra. Det har visat sig svårt att finna bevis på att det skulle föreligga monopol eller oligopolprissättning på kortmarknaden, eller att de nuvarande aktörerna skulle förhindra nya aktörer att ta sig in på marknaden. De stora vinster som görs på dessa tjänster gör ändå att berörda myndigheter bör fortsätta att följa detta.

En bättre prissättning på utnyttjandet av kontanter och kort skulle bidra till att minska mängden kontanter i omlopp och på så sätt minska frestelserna till rån. Men det löser inte problemet med kontanternas förträfflighet som transaktionsmedel inom den svarta ekonomin. Bankernas egna kostnader utgör inte heller hela den samhällsliga kostnaden av

---

² Priser och kostnader i det svenska betalningssystemet, Finansiell Stabilitet 2004:2, Sverige Riksbank

kontantanvändningen, eftersom mycket av kostnaderna bärs av samhället i stort och av enskilda individer i form av polisiära insatser, skyddsåtgärder för butiker och enskilda etc.

Bort med tusenlappen!

En drastisk lösning för att komma åt det här problemet skulle vara att avskaffa kontanter helt och hållet. Men det är knappast ett vare sig realistiskt eller ens önskvärt alternativ. Kontanter är för det första ett praktiskt och effektivt betalningsmedel när det handlar om små belopp. För det andra kommer kontanter att under överskådlig framtid vara viktiga att ha tillgång till om det inträffar allvarliga störningar i samhället som slår ut den infrastruktur – elförsörjning, telekommunikationer etc. – som krävs för att kortbetalningarna ska kunna fungera. Däremot skulle med stor sannolikhet en utvärdering av de samhällsekonomiska kostnaderna och vinsterna av utgivning av sedlar av olika valörer visa att nackdelarna med att ge ut framför allt tusenkronorssedlar och femhundrakronorssedlar är betydligt större än fördelarna.

Att fasa ut sedlar av hög valör är ett realistiskt och billigt sätt att både stimulera en ökad kortanvändning och samtidigt försvåra för den svarta ekonomin. Man kan notera att cirka 45 procent av det totala värdet av utgivna sedlar och mynt ligger i tusenkronorssedlar och lika mycket i femhundrakronorssedlar. Samtidigt har få om ens några hederliga personer eller seriösa företag idag något reellt behov av tusenlappar som betalningsmedel. Ett avskaffande av tusenkronorssedlarna bör därför göras omgående och på lite längre sikt kan även femhundrakronorssedeln och kanske också 100-lappen försvinna. Genom att enbart ha kvar sedlar av lägre valör försvåras och fördyras verksamheten i den svarta sektorn påtagligt. Att råna 10 miljoner kronor i 50-lappar innebär 200 000 sedlar att frakta och hantera, vilket skapar logistiska problem för de som kommer över ett sådant rånbyte. Att betala stora summor med kontanter, vilket idag oftast är den bästa och vanligaste betalformen för de som engagerar sig i svart verksamhet, kommer att bli otympligt och knöligt.

Utöver att försvåra transaktioner inom den undre världen, kan det också stimulera ett ökat kortanvändande. Det minskar i sin tur kassorna i butiker, mängden kontanter som individer behöver bära med sig och kontanter som behöver transporteras. På så sätt blir också butiks- och personrån mindre attraktivt. Antalet bankomater att spränga kan bli färre. Till detta kommer sist men inte minst att betalningsformerna i handeln blir mer rationella när mer kostnadseffektiva betalningsformer vinner mark. En invändning mot att övergå till en mer omfattande kortbetalning kan vara att framför allt äldre personer av olika skäl kan känna motstånd mot det. Vi bedömer dock att risken för rån uppväger denna invändning.

Det krävs alltså flera olika insatser och från flera aktörer för att minska kontantanvändningen. Det finns mycket att vinna för samhället, för företagen och för enskilda. Betalningshanteringen i samhället kan bli säkrare, effektivare och billigare samtidigt som rånare och fiffelare kan få sina utkomstmöjligheter beskurna.

Martin Blåvarg, chefsekonom
Hans Bäckström, ekonom
Tomas Flodén, ekonom
verksamma vid Finansinspektionen